

повсякчасно (свідомо і підсвідоме) виходити поза межі однієї культури, однієї мови, одного часу і простору.

Література:

1. Гнатюк В. Запропашена збірка угоруських казок // Привіт Іванови Франкови в сорокалітє його письменської праці, 1874 -- 1914. -- Львів: Накладом Ювілейного комітету, 1916. -- С.235-243
2. Мушинка М. Володимир Гнатюк. Життя та його діяльність в галузі фольклористики, літературознавства та мовознавства // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка Праці Філологічної Секції. Т. 207. -- Париж -- Нью-Йорк -- Сідней -- Торонто, 1987. -- 332 с
3. Яценко М.Т. Володимир Гнатюк. Життя і фольклористична діяльність. -- К.: Наукова думка, 1964. -- 287 с.

Лідія ГОЛОМБ (Ужгород)

МІФОЛОГЕМА ЗМІЯ В ЗАКАРПАТОУКРАЇНСЬКОМУ ПИСЬМЕНСТВІ 20 – 30 р.р. ХХ ст.

Володимир Гнатюк, який доклав багато зусиль до вивчення фольклору та етнографії Закарпаття, справедливо вказував на важливість студій, присвячених взаємодії народнопоетичних і літературних джерел художнього мислення. "Дуже корисний вклад уніс би в історію нашої літератури той, -- писав учений, -- хто підоймився б праці, в якій розібрав би подрібно ті твори наших письменників, на яких відбився вплив народної творчості" [1, 41-42]. Це завдання зберігає свою актуальність, зокрема, щодо вивчення початків нової літератури на Закарпатті, прибізнілий розвиток якої сучасна літературознавча наука відносить до 20-30-х років ХХ ст. Фольклоризм, переосмислення народних вірувань, переказів, легенд, звернення до скарбниці народної мови стали прикметними ознаками національно-культурного відродження краю, що припало на вказаний період.

Широко розгорнуті в свій час О.І. Деєм, дослідження цього плану в останні роки поглибилися й дістали нові імпульси в працях ентузіастів міфокритичного методу в літературознавстві (Я. П'оміщук, А. Нямцу, В. Антофійчук, О. Турган та ін.).

Міфологема змія, що бере свій початок від найдавніших часів і має свої образно-семантичні відповідники у міфах інших

народів, відіграє особливу роль у фольклорних та літературних сюжетах Закарпаття. Типологія світових мотивів одвічного протистояння сил добра і зла, відтворюючи амбівалентність людських уявлень про світ, накладається тут на топос лісів, гір, неприступних диких ущелин як найбільш відповідний для місцезребування таємничого закарпатського "шарканя". За однією з легенд, "десь межі скалами" живе і "Цар зміїв": "Єсть дуже великий тілом з блискучою, як сонце, короною на голові. Живе він, наприклад, коло Бужори під "Білим каменем." ... Цар "з-під білого каменя" звик вигріватися на сонці, обвившись довкола того каменя. Свище зміїним голосом, що аж луна іде і все страхається. ... Під тим каменем має він і цілу палату з різними дорогоцінностями, має царицю і царят, котрі також мають корони на головах" [14, 102]. Цей виразно локалізований опис становить елемент саме карпатського пейзажу, хоч водночас увібрив у себе й відголоси прадавньої традиції поклоніння змієві.

За висновками сучасної фольклористики, "культ змія поєднує елементи культів вогню, землі, води та тварин. Його сутність полягає у поєднанні всіх природних стихій та частин організмів різних тварин. Про давність шанування великого змія, чи дракона, свідчать археологічні знахідки посуду з зображенням цих істот" [7, 61].

Оскільки в давніх легендарних сюжетах язичницькі вірування поєднуються з пізнішими християнськими нашаруваннями, перекази про змія несуть у собі широкий спектр усіх можливих рівнів символізації. М. Грушевський, зауважуючи, що "образ змія дуже різноманітного складу і походження", виділяє в українській культурній традиції передусім багато представлений казковий мотив змієборства, різні варіанти оповідей із сфери християнської демонології, де змії постає "втіленням нечистої сили, інкубом, перелесником," які відбивають і "давніші чужосторонні впливи: наприклад, різних варіантів змія-сторожа дерева життя і безсмертя, живої води і тому подібних образів, котрих найбільш звісний нам варіант дає біблійне оповідання про райського змія – спокусителя..." [3, 309].

У закарпатських легендах, як і в світовій фольклорній та літературній традиції, змії – істота поліваріантна. У творчості письменників краю вказаного періоду простежується дві лінії художньої інтерпретації цих легенд: змієборство й осмислення через міфологеми змія філософських та психологічних проблем людського життя.

Перша з них відображає загальну атмосферу національно-

патріотичного піднесення в краї після розвалу Австро-Угорщини. Його естетична конкретизація здійснюється на матеріалі місцевих варіантів світового мотиву змієборства, пов'язаних із народними переказами про подільського князя Федора Корятовича, котрий наприкінці XIV ст. разом із родиною та кількома тисячами своїх земляків переселився з Поділля на Закарпаття. Укріпивши Мукачівський замок ("Паланок") та заснувавши поблизу міста на Чернечій горі василіанський монастир, що виріс у значний центр освіти й культури краю, Корятович увійшов у легенди Закарпаття як справедливий і добрий володар та герой-змієборець. Народна фантазія наділила його небувалою силою й відвагою, пов'язавши з іменем цього напівлегендарного князя ідею національної свободи й добробуту простого люду. Характеризуючи корпус закарпатських легенд про боротьбу Корятовича зі змієм, К. Заклинський писав: "Часом переказ єсть дзеркалом народного погляду на цілість народних змагань або на цілу епоху. ...І таким важним переказом, що висказує довголікові всенародні змагання, єсть переказ про боротьбу князя Корятовича зо змієм. Се один із найкращих митів, які має людськість; повторяється він в мітології кожного народу: напр., київський переказ про боротьбу Кирила Кожем'яки із змієм, старогрецький про боротьбу Тезея з Минотавром і т.д." [4, 17].

Одна з таких легенд, зафіксована в нарисі В. Пачовського "Срібна Земля" (1938), стисло оповідає про пригоду під час полювання Корятовича на горі Чернек: "У лісі явився один великий шаркань (змій) з дванадцятьма головами з многими крилами. Шаркань хотів Корятовича з'їсти, сапаючи на него полуминь з писка. Корятович помолвився, просив Бога о поміч, взяв саблю і зрізав усі крила шарканя, потім голову зрізав. Сяк побідив його" [10, 46]. Легкість, із якою герой зрізує голови та крила "шарканя", позбавляє наведену розповідь справжнього драматизму. Проте більшість легенд цього тематичного циклу відтворює крайню напругу бою двох рівних силою супротивників, які змагаються не на життя, а на смерть. Описи його справді нагадують двобій Кирила Кожем'яки зі змієм з тією тільки різницею, що карпатський змій Веремій бігав освіжитися не до Дніпра, а до Латориці під Мукачівською горою [17, 50].

Легенди про жовтого змія Веремія, який щомісяця брав у данину по дванадцять закарпатських дітей, виразно натякають на угорське засилля в краю. В. Пачовський, котрий здійснив літературну обробку цих легенд у казці "Про князя Корятовича і жовтого змія Веремія", розширює звучання національно-

визвольної ідеї до утвердження соборної української держави. Свою казку, що друкувалася у всіх читанках для українських шкіл Закарпаття років Чехословацької республіки, письменник завершує урочистими звуками величальної пісні, яка поєднує в одній мелодії акорди з-над Латориці і Дніпра. При цьому він заохочує школярів до розшифрування прихованого змісту твору: "В'ються сріберні руські співи по Дунаю тай на березі Чорного моря горі Дніпром до золотоверхого Києва. Й я там був, ті пісні чув, та й звідтам приніс вам, діти, сю казку, як бубликів в'язку. Ай в кожній казці й правда буває, а де вона? Хто з вас вгадає?" [11, 43]. Паралельно з В. Пачовським легендарний мотив про двобій князя Корятовича зі змієм опрацювала Марійка Підгірянка, котра в роки перебування краю в складі Чехословаччини також учителювала на Закарпатті. Свій варіант цього популярного мотиву поетеса розробила в сюжетному вірші "Бабусина казка", майстерно й захоплююче виклавши події у формі, доступній для сприйняття школярів наймолодшого віку. Легкий, граціозний ямб із тристопними та двостопними рядками, точне римування, проста й водночас вишукана образна мова, емоційність викладу дозволяють віднести "Бабусину казку" вчительки-поетеси до класичних зразків дитячої літератури. Динаміка сюжетного руху, в якому виділено тільки основні, сповнені найбільшої напруги моменти, несе в собі й глибокий виховний заряд: улюблений герой закарпатців постає у вірші в ореолі своєї незаперечної лицарської слави й непереможності, а разом з тим і доброти, мудрості, співчуття до людей, що потрапили в біду.

Князь конем пригнав.

Ясний меч підняв —

Ясним мечем

Змію з плечей

Сім голів ізтяв [12, 28].

Ненав'язливо, емоційно, на рівні дитячого мислення та світовідчуження поетеса утверджує патріотичну ідею, втілює високі етичні принципи людського співжиття: малі читачі "Бабусиною казки" не могли не відчувати до мужнього князя вдячності й любові за те,

Що на поміч став.

Що народ спасав.

Що тих діток-малоліток

Змієві не дав! [12, 28].

Учнівська молодь краю, де в гімназіях Ужгорода, Берегова, Хуста, в інших українських школах працювали такі національно

свідомі вчителі-патріоти, як подружжя Домбровських, Заклинських, А. Алиськевич, В. Пачовський, а директором учительської семінарії в Ужгороді був знаний учений і педагог, майбутній Президент Карпатської України Августин Волошин, виховувалась на героїчних легендах про Корятовича, Лаборця, Довбуша, лицаря Петра Петровича (Петенька), який поліг у бою з угорськими завойовниками в 1323 році. Настрої цієї молоді, що мріяла продовжити славні діла предків, відображено в популярному хрестоматійному вірші В. Пачовського тих років "Тріє царі", написаному в січні 1921 р. за часів учителювання поета в Берегівській українській гімназії. Як і згаданий вірш Марії Підгірянки, "Тріє царі" В. Пачовського імітують форму "бабусиної казки" –

*Про Лаборця – злотокнязя,
Про витязя з Маковиці,
Про царя з хрестом на щиті,
Що вбив змія з Латориці* [2, 41].

І малий Юрчик, чия розбурхана уява жадібно вбирає епізоди колишніх боїв за свободу рідного краю, виростає перед нами в дорослого Юрія-змієборця, мужнього оборонця Вітчизни:

*І в сні видиться Юркові,
Що змія він убиває;
Нарід кличе: слава, слава!
Витязь Юрій конем грає* [2, 43].

Серед таких малих мрійників, які через кілька років стануть у ряди будівничих молоді карпатоукраїнської держави, зростало й нове покоління літераторів, котрим судилося цілком змінити настрої й мотиви крайового письменства: завдяки їх зусиллям воно підніметься невдовзі до рівня загальноукраїнського, увіллється в нього як органічна частка єдиного національного художнього світу.

До цього покоління разом із більш-менш відомими вже на сьогодні постатями В. Гренджі-Донського, Ю. Боршоша-Кум'ятського, Зореслава (С. Сабола), І. Ірлявського належав і талановитий співець Карпат Іван Колос (Кошан), автор поетичної збірки "Молоді мої дні" (1938), що й досі не передрукована в Україні. З-поміж поезій цієї збірки виділяється овіяний атмосферою казки вірш "Бувало, казали...", в якому винесене з дитинства захоплення лицарями, що з мечем у руках боронили княжну від неволі у змія, трансформувалося в життєву програму людини нового часу, будівничого своєї держави:

Так серце навік полонили

Борці, що нестримно ішли до мети [6, 16].

На контрастах “безсмертної слави” дідів, їх вільного життя та рабського животіння “наслідників лукавих” будується й поезія І. Колоса “Відпуст на Чернечій горі”. Єдине, що може розбудити “приспані” серця сучасників, — це, за переконанням автора, історична пам’ять, героїчний міф минувшини:

*Нехай хоч нині ми тут, на горі Чернечій,
Згадаємо старі та незабутні речі
Про князя Федора, про лицаря-борця.
Що без вагання меч у руки взяв,*

*Щоб смока побороть, огидного дракона,
Що людські душі їв і пив їх кров червону:
І змія поборов наш князь на цій горі,
Тому й щасливі в нас були часи старі [6, 9].*

А в творчій уяві героїчного капелана Карпатської Січі, поета-священика Зореслава традиційний у фольклорі Закарпаття змії (смок) у відповідності з новими реаліями життя перетворюється на червоне страховище, яке владно обіймає зором “усю Європу, Азію й всю землю”, — втілення загрози світові з боку комуністичної Москви. Тривожні пророчі візії поета обертаються грізним попередженням:

*В далечині зигзаги блискавок
Все небо ріжуть вже кєрваво, грізно...
Ставай, Європо, їде Червоний Смок.
Ставай, бо буде пізно!.. [5, 13].*

Семантична полівалентність міфологічних уособлень змія дає поштовх до безконечного розширення та урізноманітнення художніх інтерпретацій образу. Естетично продуктивною міфологема змія виявилася в розробці цілого ряду складних психологічних проблем людського буття, сенс яких, звісно, не вкладається в крайні полюси однозначно трактованих категорій добра і зла. Згадаймо хоча б дивовижного “Змія” із збірки О. Ольжича “Рінь” (1935), в якому несподівано новий, нетрадиційний ракурс зображення, інша точка зору дозволили авторові кинути жмут яскравого світла на той закуток уселюдської душі, де повновладно панує “змій” — деструктивне, демонічне начало людського єства. Що ж у тому закутку? Вселенський біль і страшна, безнадійна самотність, бо ж королівна, взята до замку силою, ніколи не розділить кохання свого кривдника. Єдиний вихід для переповненого відчаєм серця — смерть:

...Туди, на бій розпучливий,

*Безголовим власти під коня...!
Сім голів я маю, надокучливий,
Та єдине серце маю я [8, 43].*

Виходячи з класифікації функцій використання міфу в літературі раннього українського модернізму, до якої вдається Я. Поліщук (міфологізація, реміфологізація, деміфологізація), Ольжичевого “Змія” слід віднести до творів реміфологічного характеру. “Реміфологізація відбувається тоді, — зазначає дослідник, — коли автор виявляє стремління змістити провідні акценти міфу, зумисне дистанціюватися від первісної оповіді через її творче переосмислення. Здійснюється не лояльна й коректна, а конфліктна, виразно-ревізійна ренарация міфу. Перечитування міфу чиниться не з наміром його активізувати, а диктується потребою “бунту” проти первісного міфу, руйнування його гармонійної фабульної структури, виявлення прихованого, тіньового чинника давньої оповіді, який у модерній рсінтерпретації стає основним” [13, 40].

До такого способу інтерпретації міфу з-поміж поетів-закарпатців звертається Федір Потошняк, у творчості якого міфологема змія відіграє одну з ключових ролей. Якщо у віршованій казці “Спляча царівна” поет розробляє традиційний варіант легенди про поєдинок юнака зі змієм (спосіб міфологізації), то в своїх ліричних збірниках, як митець символістичного типу мислення, він творить оригінальний авторський міф, у якому змії набуває багатозначності образу-символу.

Поет, який водночас був ученим-етнологом, відкрив для себе можливості для такої інтерпретації міфу в самому характері фольклорного матеріалу. “Змія в народнім віруванні, — писав він у спеціальній розвідці на цю тему, — се не звичайна звірина, але щось загадочного, належача до світу таємного, чоловіку ворожого, півдемонічного, півреального. Образ звіриний — се лише маска, лише оболонка того загадочного, що під ним скривається. Тут береться під увагу суть, значення...” [14, 88].

Увесь спектр укритих магічних властивостей змія в художньо перетвореному вигляді входить у поетичну систему Потошняка. Так, у збірці “Можливості” (1939) “зеленоперий мудрий гад”, лякаючи уяву, велично пропливає в повітрі — як неспоясненне живе втілення загадок і таємниць буття:

*Летить, летить в суміжність мислі
Крізь теменів зловіщий чад
Зеленоперий мудрий гад
Крізь пасемки дощів навислі.*

*Зеленоперий мудрий гад
В стооких дзвонів віщій чад [15, 37].*

Авторський міф Потушняка був би збідненим і безбарвним без таємничого “шарканя”, що постає в нього не тільки як сконцентрована в собі мудрість, невіддільна в свідомості творчої особистості від магії народження слова, від ірраціонального, незбагненного в своїй сутності процесу творчості, але і як необхідний елемент повнокровного, багатобарвного, пластично відчутого світопростору. Часом поет навіть занепокоєний, коли цьому таємничому мешканцю диких карпатських лісів і скель загрожує небезпека:

*О ци вхороню нині я
Дракона серце од загуби?*

*Поховзнувсь він у тьмі злотній,
На скальному конає лоні ... [9, 20].*

Може, це той самий потворно-прекрасний “Цар зміїв” з-під білого каменя із блискучою короною на голові? Хіба ж без нього не потьмяніла б краса витвореного поетом феєричного міфосвіту, в якому у зоряних вогнях линуть ... “у синю даль червоні коні; немов орган, “ріка регоче”; “Як черепаха, йде земля, І дзвонить ліс у щити – зуби” [9, 20]?

Найчастіше до міфологеми змія Потушняк звертається, поляризуючи контрасти людського життя. В останній своїй збірці лірики “Терези вічності” (1944) поет зосереджує на одному полюсі терезів людського життя бажання гармонії, щастя, тиху молитву матері за сина, а на другому — зловісні ознаки важкого часу, символи жаку й абсурдності буття:

*Із пернів мрійних непорочній діві
Зійшли три змії в золотім огні [16, 12].*

Як бачимо, поширений у легендах Закарпаття сюжет про боротьбу зі змієм, що актуалізується в літературі краю у 20-30-х р.р., проходить певну еволюцію — від міфологізації, викликаной духом часу, злетом національно-визвольних змагань, у творах В. Пачовського, Марійки Підгірянки, І. Колоса, Зореслава, до реміфологізації в ліриці поета-символіста Федора Потушняка. Художня продуктивність обох шляхів реінтерпретації семантично полівалентної міфологеми змія незаперечна.

Література:

1. Платюк В. Українська народна словесність (В справі записів

- українського етнографічного матеріалу) // Гнасюк В. Вибрані статті про народну творчість. – К., 1966.
2. Голуб Л. Василь Пачовський. Закарпатські сторінки життя і творчості поета. Шкільна серія. Вип. 6. – Ужгород, 1999.
 3. Грушевський М. Історія української літератури. – Київ-Львів, 1923. – Т. 1. – Част. 1.
 4. Заклинський К. Переказ про князя Лаборця // Подкарпатська Русь. – 1923. – Річч. 1 – 4. 1.
 5. Зореслав. Зі серцем у руках. Книжка поезій І. – Ужгород, 1933.
 6. Колос І. Молоді мої дні. – Ужгород, 1938.
 7. Лановик М., Лановик З. Українська народна словесність. Посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Львів, 2000.
 8. Ольжич О. Цитаделя духа. – Братислава, 1991. – Упор. М. Неврлий.
 9. Насічник Ф. [Потушняк]. На білих скалах. – Ужгород, 1941.
 10. Пачовський В. Срібна Земля. Тисячоліття Карпатської України. – Ужгород, 1993.
 11. Пачовський В. Про князя Корятювича і жовтого змія Веремія. (Казка) // Читанка для VI-VIII шк. років народних шкіл. Част. III. Склад А. Волошиняк. – Вид. п'яте. – Ужгород, 1932.
 12. Підгірянка Марійка. Моя стежка. – Словацьке вид-во в Братиславі. Вид-во української літератури в Пряшіві, 1983.
 13. Полищук Я. Поліфункціональність міфу в поезії модернізму // Слово і час. – 2001. – № 2.
 14. Потушняк Ф. Гад в народнім віруванні // Літературна неділя. – 1941. – Р. 1 – 4. 11.
 15. Потушняк Ф. Можливості. – Севлюш, 1939.
 16. Пок Ф. [Потушняк]. Терези вічності. Поези. – [Б. м.], 1944.
 17. Про князя Корятювича // Закарпатські замки у легендах, переказах та літературних творах. – Ужгород, 1995. – Упор. Іван Хланта.

Микола ТКАЧУК (Тернопіль)

Жанрова матриця фольклорної балади та її модернізація поетом-романтиком Левком Боровиковським

У добу романтизму народна балада реінтерпретується поетами-романтиками, набуває ліро-епічного характеру. Вони використовують народну фантастику, вірування, легенди, перекази, а то й містику. У такий спосіб змальовується не зовнішній світ, а світ умовний, символічний, потойбічний, котрий, за народними